

УДК 343.31

Мархевка О. В., здобувач кафедри кримінального процесу та криміналістики ЛьвДУВС

Підстави та умови залучення перекладача до участі в кримінальному провадженні

На підставі узагальнення емпіричного матеріалу та думок науковців щодо проблем участі перекладача у кримінальному провадженні, автор поставив собі завданням визначити особливості мету, підстав та умови залучення перекладача до провадження слідчих (розшукових) дій. На підставі дослідження вносяться пропозиції щодо удосконалення процедури залучення перекладача.

Ключові слова: перекладач, кримінальне провадження, слідчі (розшукові) дії, право на захист, мова судочинства.

На основани обобщения эмпирического материала и мнений ученых по проблемам участия переводчика в уголовном производстве, автор поставил себе задачей определить особенности цель, оснований и условия привлечения переводчика к осуществлению следственных (розыскных) действий. На основании исследования вносятся предложения по совершенствованию процедуры привлечения переводчика.

Ключевые слова: переводчик, уголовное производство, следователи (розыскные) действия, право на защиту, язык судопроизводства.

On the basis of all empirical data and scientific opinions on issues of participation of an interpreter in criminal proceedings, the author set out to determine ososblyvosti purpose, reasons and conditions to attract interpreter investigative (detective) action. Based on the research made suggestions for improving procedures for an interpreter.

Keywords: translator, criminal proceedings, investigative (detective) action, the right to the protection it justice.

Постановка проблеми. Все більшого залучення в сферу кримінальної юстиції осіб, які не володіють чи недостатньо володіють державною мовою, створює для органів досудового розслідування, прокурорів, суддів, слідчих суддів, адвокатів та інших практикуючих юристів певні труднощі, супроводжується помилками, а нерідко порушеннями прав і законних інтересів учасників кримінального провадження.

Завдяки допомозі перекладача учасникам, які не володіють чи недостатньо володіють мовою судочинства, реально гарантується їхнє право користуватися рідною мовою в кримінальному судочинстві. Все це передбачає глибоке теоретичне осмислення і переробку нових концепцій та ідей, оперативне вивчення практики застосування нового законодавства, її узагальнення та аналіз з метою подальшого вдосконалення інституту участі перекладача у кримінальному судочинстві України, зокрема процедури залучення перекладача до кримінального провадження.

Стан дослідження. Значний внесок у розробку забезпечення прав і свобод особи, а також окремих проблем участі перекладача у кримінальному судочинстві внесли В.П. Бож'єв, А.Д. Бойков, Л.М. Карнеєва, І.І. Карпець, Л.Д. Кокорєв, А.М. Ларін, В.З. Лукашевич, О.Я. Мотовиловкер, І.Л. Петрухін, Р.Д. Рахунов, В.М. Савицький, В.А. Стремовський, М.С. Строгович, І.Я. Фойницький, С.П. Щерба, П.С. Елькінд, Н.А. Якубович та інші. Однак питання інституту участі перекладача, зокрема умов та підстав його залучення зачіпаються в більшості робіт вказаних авторів лише фрагментарно в рамках розгляду інших питань.

Все вищевикладене свідчить про актуальність поставленої проблеми, її теоретичної і практичної значущості та визначають мету публікації.

Виклад основних положень. Як свідчить аналіз чинного кримінального проце-

суального законодавства, перекладач є повноправним учасником кримінального провадження і може брати в ньому участь як на стадії досудового розслідування (досудове слідство та дізнання), так і на стадії судового провадження (п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України) [1]. У ч. 3 ст. 29 КПК у загальному вигляді закріплена вимога до слідчого судді, суду, прокурора, слідчого забезпечити учасникам кримінального провадження, які не володіють чи недостатньо володіють державною мовою, право давати показання, заявляти клопотання і подавати скарги, виступати в суді рідною або іншою мовою, якою вони володіють, користуючись у разі необхідності послугами перекладача в порядку, передбаченому КПК [1]. Це положення утворює основу забезпечення реальності процесуальної гарантії учасникам кримінального провадження щодо використання вказаних законних прав і отримало конкретизацію стосовно окремих з них.

Залучення перекладача до провадження процесуальних процедур пов'язане з реалізацією в практиці досудового розслідування норм засади мови, якою здійснюється кримінальне провадження. Отже, ми можемо впевнено говорити про те, що при проведенні всього комплексу слідчих дій перекладач покликаний законом забезпечувати реалізацію суб'єктами процесуальних правовідносин, які не володіють державною мовою за його участю, права користуватися рідною мовою не тільки в рамках кримінального провадження в цілому, але й при проведенні кожної окремо взятої дії. Як випливає з буквального прочитання норми ч. 3 ст. 29 КПК України такому учаснику процесу забезпечується можливість здійснювати узаконені її контекстом дії за допомогою вербальної комунікації, тобто усно, з подальшим документальним закріпленням їх вмісту в матеріалах кримінального провадження.

Таким чином, на нашу думку, залучення перекладача до кримінального провадження переслідує, триєдину мету:

- сьогоденні він є єдино можливим засобом реалізації конституційного права людини на вільний вибір мови спілкування в кримінальному провадженні;
- своєю участю він забезпечує міжособистісні взаємини осіб, які розмовляють різними мовами, але є суб'єктами одного кримінального провадження;
- здійсненням перекладу змісту комунікації в рамках проведення процесуальних дій (відповідей, показань, зауважень, реплік і т. п.) на державну мову він забезпечує складання протоколів слідчих дій за участю осіб, які цією мовою не володіють чи володіють недостатньо.

У зв'язку із цим видається важливим акцентувати увагу на такій обставині: при проведенні усіх процесуальних процедур досудового розслідування перекладач завжди здійснює усний переклад, тобто бере участь в них як перекладач-синхроніст.

Запрошений для участі у кримінальному провадженні перекладач, вступає в кримінальні процесуальні відносини з підозрюваним (обвинуваченим), потерпілим, іншими учасниками кримінального провадження, що відстоюють свої інтереси, а також зі слідчим, прокурором, слідчим суддею, суддею. Відсутність перекладача порушить зв'язок між учасниками кримінального провадження і як наслідок, кримінальні процесуальні відносини осіб, які не володіють державною мовою, залишаться нереалізованими.

Правовий статус, роль перекладача у досудовому розслідуванні та судовому провадженні, окремі вимоги та гарантії його незалежності встановлені статтями 29, 42, 56, 66, 79, 80, 83, 122, 126, 224, 327, 376, 517, 567, 581, 584 КПК України [1]. У структурі процесуально-правових механізмів реалізації положень закону про мову, якою здійснюється кримінальне провадження, істотне значення мають сучасні та надійні механізми залучення цього суб'єкта до участі у проведенні слідчих і процесуальних дій.

Перелік слідчих (розшукових) дій, в яких перекладач повинен приймати обов'язкову участь, безпосередньо залежить від статусу учасника кримінального провадження, якому він має надавати лінгвістичну допомогу. Окремо про його участь йдеться при проведенні допиту. Відповідно до ч. 3 ст. 224 КПК України, за необхідності до участі в допиті залучається перекладач.

У разі участі перекладача в процесуальних діях для забезпечення прав підозрюваного (обвинуваченого), що не володіє чи недостатньо володіє державною мовою, і надання допомоги правосуддю, перелік слідчих дій, проведених з його участю, значно розширюється. Фактично перекладач може і повинен брати участь у всіх слідчих діях, якщо того вимагають організаційні основи та інтереси правосуддя, а також законодавчо встановлена необхідність забезпечення прав осіб, які не володіють чи недостатньо володіють державною мовою.

Тому не зовсім зрозуміло, чому законодавець розповсюджує це правило лише на допит, хоча цілком зрозуміло, що така допомога необхідна і при проведенні інших слідчих дій за участю учасника кримінального провадження, який не володіє чи недостатньо володіє державною мовою.

У зв'язку із викладеним, пропонуємо внести відповідне доповнення до ч. 3 ст. 223 КПК України: «За необхідності до участі в слідчій дії залучається перекладач», та одночасно вилучити таке положення з тексту ч. 3 ст. 224 КПК України.

Із зазначеного випливає, що перекладач процесуально як би «прив'язаний» до учасника кримінального провадження, якому він покликаний надавати лінгвістичну допомогу: він залучається до проведення тільки тих слідчих дій, які провадяться за участю або щодо особи, яка не володіє чи недостатньо володіє державною мовою. Іншого й не може бути, оскільки головним завданням перекладацької діяльності в кримінальному провадженні є сприяння в реалізації конституційно визначених і гарантованих (отже, імперативних) прав людини при здійсненні правосуддя, які завжди реалізуються виключно індивідуально.

Розглянемо детальніше процесуальний порядок та особливості залучення перекладача до участі в слідчих (розшукових) діях, передбачені КПК України.

Перш за все, до залучення перекладача до кримінального провадження і до винесення про це відповідної постанови необхідно:

1) встановити, який саме учасник провадження не володіє мовою чи недостатньо володіє державною мовою, і якою мовою він володіє і може користуватися у кримінальному провадженні;

2) обґрунтувати необхідність залучення до участі перекладача в кримінальному провадженні;

3) визначити, якою мовою повинен вільно володіти перекладач, з тим, щоб він міг здійснювати переклад мови учасника слідчої (розшукової) дії;

4) заздалегідь спланувати, скільки разів, і в яких слідчих (розшукових) діях буде потрібна допомога даного перекладача.

При цьому слід враховувати, що нерідко (підозрювані) обвинувачені, які володіють мовою на побутовому рівні, клопочуть про залучення до участі у кримінальному провадженні перекладача. У судовій практиці такі клопотання, як правило, задовольняються, для чого є певні підстави: володіння мовою на побутовому рівні недостатньо для правильного розуміння кримінально-правових і кримінальних процесуальних понять та інститутів, а без цього особа не в змозі ефективно захищати свої інтереси.

У таких випадках, з метою прийняття правильного рішення про залучення перекладача до участі у кримінальному провадженні, бажано зібрати і зафіксувати відомості, що вказують на мовну культуру учасника слідчої (розшукової) дії, його освіту, ступінь

володіння нерідною мовою, мову спілкування з членами своєї сім'ї, родичами та знайомими, з колегами по роботі. З'ясування цих та інших відомостей допоможе вирішити питання про запрошення перекладача, що володіє необхідною мовою.

Вже на стадії досудового розслідування, обґрунтовано вказує Т. Губаєва, необхідно звернути увагу на промову учасника процесу, оскільки явні порушення мовної норми свідчать про вкрай незначний обсяг письмової мовної практики, а значить, ставлять під сумнів задовільний розвиток мовної здатності [2, с. 21]. На жаль, практичні працівники не враховують дані рекомендації, що в результаті призводить до порушень вимог закону.

На практиці також виникає низка проблем, пов'язаних з викликом та участю перекладача у кримінальному провадженні. Зокрема, враховуючи процесуальний статус перекладача, моральні основи його відносин з учасниками провадження, які не володіють чи недостатньо володіють державною мовою, а також сучасний рівень засобів зв'язку, ми вважаємо, що з етичних і психологічних міркувань викликати перекладача для участі у кримінальному провадженні бажано по телефону, телеграмою, поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком і т.п. І лише за відсутності таких засобів комунікації перекладач викликається повісткою, в якій вказується, в якій якості він запрошується, до кого і за якою адресою, дата і час. Перекладач повинен з'явитися у вказаний термін або заздалегідь повідомити слідчого про причини неявки.

Вибір особи як перекладача включає також низку дій: з'ясування його компетенції, встановлення наявності (відсутності) підстав для відводу, проведення попередньої бесіди з передбачуваним кандидатом, вирішення питання про залучення як перекладача. Зміст і завдання попередньої бесіди полягає в тому, щоб, упевнившись в особі, поряд із з'ясуванням компетентності і підстав для відводу майбутнього перекладача, довести до відома для участі в якому кримінальному провадженні він запрошується, показання якого учасника процесу йому належить перекладати. З урахуванням відношення запрошеного перекладача до факту призначення його в цьому статусі доцільно пояснити значення об'єктивного перекладу для розслідування кримінального правопорушення.

Якщо можливий перекладач заявляє, що він відчуває страх і побоювання з боку підозрюваного (обвинуваченого), його родичів або інших осіб, то слід обов'язково спробувати переконати його в необґрунтованості побоювань з приводу можливої загрози з боку цих осіб у зв'язку з його участю в кримінальному провадженні в якості перекладача. Необхідно також роз'яснити порядок відшкодування витрат, пов'язаних з виконанням обов'язків з перекладу. Вказані заходи здійснюються на етапі підготовки до допиту, огляду та інших слідчих (розшукових) дій.

Одночасно з цим перед безпосереднім допуском перекладача до участі у слідчій (розшуковій) дії, слід переконатися в наявності у нього необхідних професійних даних та в його об'єктивності. Так, рівень володіння двома мовами можна з'ясувати в ході бесіди з майбутнім перекладачем, а також шляхом ознайомлення з документами про його освіту, закінчення курсів підвищення кваліфікації, проходження стажування за кордоном і т. п. На жаль, на практиці як перекладачі нерідко залучаються особи, що володіють однією з мов лише на побутовому рівні, що іноді призводить до неприпустимості доказів, отриманих за участю такої особи.

Необхідно зібрати відомості і переконатися в тому, що перекладач дійсно не заінтересований у кримінальному провадженні (не перебуває у родинних стосунках, дружбі або у конфлікті з підозрюваним, обвинуваченим або іншими учасниками кримінального провадження, не проходив у ньому в іншій якості, не є колегою по роботі

й не веде спільну комерційну або іншу діяльність, не чинив посередницькі послуги, в тому числі як перекладач при укладанні різного роду угод, договорів, зобов'язань та ін.).

Компетентність перекладача перевіряється шляхом вивчення наданих ним документів, що підтверджують його знання мови, переклад якої здійснюється, інших документів (диплом про закінчення відповідного навчального закладу, довідка з місця роботи на посаді перекладача тощо).

У практичній діяльності органів досудового розслідування немає однозначності щодо процесуальних документів, які слід складати при залученні до кримінального провадження перекладача. Немає конкретики з цього питання як у КПК України, так і у його коментарях («залучення особи як перекладача після встановлення його професійної компетентності оформляється процесуальним документом особою, яка здійснює досудове розслідування, з роз'ясненням його процесуальних прав, обов'язків і відповідальності». Тому й не дивно, що одні слідчі складають протокол про залучення перекладача до участі у кримінальному провадженні, а інші – постанову. Вважаємо, що відсутність однозначності з цього питання, може внести плутанину у кримінальну процесуальну діяльність.

Погоджуємось із точкою зору Т.В. Корчевої, що питання визнання особи учасником процесу, або про залучення до участі у кримінальній справі обов'язково повинно бути вирішено в формі постанови [3, с. 370] (наприклад, за аналогією до складання постанови про залучення законного представника потерпілого, постанови про залучення законного представника цивільного позивача).

У зв'язку із цим слід доповнити ч. 1 ст. 68 КПК України словами «...про що складають відповідну постанову». Крім того варто розробити стандартний бланк постанови про залучення перекладача до участі у кримінальному провадженні.

Широке коло правовідносин, у яких може перебувати можливий перекладач, його вибір і запрошення на етапі організації і підготовки проведення слідчої (розшукової) дії неминуче ускладнюють кримінальне провадження. Труднощі, перш за все, пов'язані не стільки з визначенням компетентності майбутнього перекладача, а головним чином, з відсутністю на місцях кваліфікованих фахівців і труднощами, які з цього витікають: їх пошук та запрошення. Пошук кваліфікованого перекладача є проблемою для понад 70% опитаних слідчих ОВС, і тільки 30% респондентів не відчувають таких труднощів взагалі.

У більшості опитаних слідчих ОВС в практичній діяльності виникали проблеми з перекладом матеріалів кримінального провадження на рідну мову особи, яка не володіла державною мовою (58%). Такі труднощі пов'язуються у першу чергу з неможливістю знайти перекладача (39,5%), з поганою кваліфікацією перекладача (28%), та його несумлінністю (17,5%). Окрім того, певною проблемою є також ігнорування в окремих організаціях і установах вимог про направлення до слідчого їх співробітників як перекладачів.

Кримінальний процесуальний закон не забороняє запрошувати з різних фірм, компаній, ЗАТ та інших структур перекладачів, що виконують в них роботи з перекладу. В окремих випадках певну допомогу у підборі кандидатури перекладача можуть надати проживаючі на території місця досудового розслідування пенсіонери, студенти навчальних закладів, співробітники інших установ, які володіють необхідними мовами та державною мовою.

Як свідчить аналіз опитаних слідчих ОВС, вони найчастіше звертаються за наданням перекладацьких послуг до вузів та навчальних установ (42%), рідше – до професійних перекладачів (18,5%). Непоодинокими є факти залучення як перекладачів

будь-яких випадкових осіб, які володіють необхідною мовою (9,5%).

У окремих категоріях кримінальних проваджень характер кримінального провадження, обставини його вчинення та особа «іншомовного» учасника кримінального провадження можуть мати вирішальне значення при підборі перекладача, оскільки його участь має сприяти встановленню психологічного контакту з особою, що не володіє чи недостатньо володіє державною мовою.

У ході кримінального провадження видаються корисними і рекомендації про те, що за участю перекладача в розслідуванні статевих злочинів слід звернути увагу на його стать. У провадженні цієї категорії бажано, особливо на стадії досудового розслідування, для допиту потерпілої запрошувати в якості перекладача жінку. Саме таке рішення питання сприятиме встановленню з потерпілою психологічного контакту в процесі допиту [4, с. 77]. Дана рекомендація базується на аналогії закону, відповідно до якої для участі в окремих слідчих (розшукових) діях можуть запрошуватися тільки особи відповідної статі (поняті, лікарі). Тут має значення і вік перекладача. Існує поширена думка про те, що потерпіла буде відчувати себе менш скутою за участю перекладача-жінки літнього віку. Звичайно, не виключено, що в залежності від обставин довірчі відносини швидше може встановити перекладач однакового віку з потерпілою, особливо у випадках, коли збігаються їхні погляди та інтереси.

У спеціальних дослідженнях з цього приводу зроблений обґрунтований висновок про те, що такі обставини можуть мати значення і в разі вибору перекладача у провадженнях про шахрайство, інші кримінальні правопорушення, коли в діях потерпілого проявилися віктимологічні моменти.

Особливої уваги заслуговують питання вирішення ситуацій, пов'язаних з відмовами перекладачів приймати участь у проведенні слідчих (розшукових) дій. Вивчення слідчої і судової практики показало, що наявні в окремих випадках відмови перекладачів та керівників установ і бюро з перекладів від участі в кримінальному провадженні пояснювалися:

1) небажанням «зв'язуватися з міліцією», боязною частих викликів, особливо в позаурочний час;

2) боязною помсти з боку підозрюваного (обвинуваченого) і його близьких за об'єктивний переклад;

3) надмірною завантаженістю по роботі і небажанням керівників відпустити співробітника-перекладача;

4) відсутністю істотної грошової винагороди за надані послуги в якості перекладача.

На думку опитаних слідчих ОВС основними причинами відмови перекладача від участі в кримінальному провадженні були: відсутність дієвого механізму оплати праці перекладача (46%), низька оплата праці (28%), завантаженість за основним місцем роботи (24%).

Ми вважаємо, якщо можливий перекладач в попередній бесіді не висловив згоду на свою участь у кримінальному провадженні, необхідно з'ясувати мотиви відмови і спробувати переконати його у відсутності реальних (дійсних) підстав для виникнення різного роду побоювань або слухів про це.

Така попереджувальна робота слідчого особливо важлива у випадках, якщо знайти заміну для конкретного перекладача в даному регіоні важко або неможливо. При цьому слід враховувати, що наведені мотиви у своїй більшості носять суб'єктивний характер і впливати на них можна застосуванням організаційно-тактичних заходів. Такій особі,

зокрема, може бути роз'яснено, що для забезпечення її захисту від можливих у майбутньому ексцесів не будуть розголошені відомості про місце проживання та роботу.

Аналізуючи перелік процесуальних процедур, у виконанні яких участь перекладача є безумовною, якщо хто-небудь із суб'єктів правовідносин не може спілкуватися державною мовою, ми можемо зробити висновок, що всі вони поділяються на дві групи:

- процесуальні дії, які є універсальними у кримінальному провадженні (повідомлення про підозру, допит підозрюваного (обвинуваченого), обрання запобіжного заходу, ознайомлення з матеріалами кримінального провадження і т. ін.);

- процесуальні дії, зумовлені складом кримінального правопорушення і (або) обставинами кримінального провадження (допит потерпілого і свідків, обшук, пред'явлення для впізнання, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб та ін.).

Такий розподіл ніяк не применшує значущості останніх і є лише констатацією факту, оскільки і в першому, і в другому випадку в результаті їх проведення до матеріалів кримінального провадження заносяться відомості, які згодом можуть стати доказами у ньому. Незважаючи на різну юридичну природу причин, що лежать в основі проведення двох виділених вище груп процесуальних процедур досудового провадження, усі вони виконуються, а їх матеріали документуються уповноваженими на те суб'єктами за загальними правилами, закріпленим в КПК України. Отже, ми можемо говорити про те, що вони мають формулярний характер, тобто усі слідчі дії проводяться відповідно до законодавчо встановлених алгоритмів провадження, а їх результати матеріально фіксуються згідно з узаконеними правилами складання документів слідчого діловодства [5, с. 31].

Висновки. Таким чином, підставою залучення перекладача не просто до участі в кримінальному провадженні в цілому, а й до участі у проведенні конкретної слідчої (розшукової) дії є суб'єктивним бажанням суб'єкта процесуальних правовідносин користуватися рідною мовою під час своєї участі у проведенні окремої процедури досудового розслідування. Виносячи постанову про проведення окремих слідчих та процесуальних дій, слідчий, прокурор заздалегідь можуть визначити коло їх учасників, спочатку включивши в їх число перекладача, що запрошується до участі в кримінальному провадженні внаслідок заяви (клопотання) про потребу будь-якого суб'єкта кримінального провадження в лінгвістичній допомозі, поданої ним. Іншими словами, потреба в послугах перекладача слідчим може бути виявлена тільки в результаті особистого вербального (тобто усного) спілкування з учасником кримінального провадження, якому вона повинна бути забезпечена.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку із прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 376 с.
2. Губаева Т. Всяк сущий в ней язык / Т. Губаева // Советская юстиция. – 1993. – №5. – С. 21.
3. Корчева Т.В. Щодо питання реалізації прав учасників процесу у кримінальному провадженні за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / Т.В. Корчева // Форум права. – 2012. – №2. – С. 367-371.
4. Вопросы борьбы с преступностью за рубежом // Реферативный сборник. – М., 1988. – №11. – С. 77.
5. Белоусов А.В. Процессуальное закрепление доказательств при расследовании преступлений / А.В. Белоусов. – М.: Юрлитинформ, 2001. – 174 с.

